

بهشی سهوتهم : خاوهنداری، سیستمی باچ و کهرتی خانووبه ره لههه ریمی کوردستان

01-02-2022

نووسه رهکان

مهحموود بابان

کورتە : به پپی یاسای وه به رهینان، پرۆژهکانی وه به رهینان و له نیویاندا پرۆژهکانی نیشته جیبوون به ناوی وه به رهین ده کرین یا خود له وانه شه به مولکیهت زهوی پرۆژه که هی وه به رهینه ر خوی بووبیت و مولهتی له وهزارهتی شارهوانی و گهشتوگوزار یان وهزارهتی ئاوه دانکردنه وه و نیشته جیکردن وه رگرتبیت. واته له ههردوو رهوشه کهدا خاوهن مولک خاوهنی پرۆژه کهیه، ههچهنده هه ندیک له پرۆژهکان دواي تهواو بوونیان وه کالهت کراوه ته وه و ده کریت به ناوی کپاره وه.

بهرابی

له یاسای وهبه رهینانی هه ریمی کوردستان، ژماره 4 ی سالی 2006، ماددهی 4، به شی 3 دا هاتوو، "ئهو زهویبانهی که بۆ پرۆژهکانی وهبه رهینان تهرخانکراون، به پپی ئه م یاسایه، به نرخیکی هاندەر که دهسته پپشنیاری دهکات یان به خۆراییی به ناویان بکات، به مه رجیک سروشت و گرنگی ئه و پرۆژانه و، پپووستیهکانی به رژه وهندی گشتی له کاتی به ناوکردندا له به رچاو بگرییت. ئه مهش به ده ر له حوکمهکانی یاسای فرۆشتن و به کریدانی سامانهکانی میریی کارا له هه ریمدا" [1]. له م بپگه وهیه چه ند کپشه یه کی سه ره کی بۆ وهبه رهینان له که رتی خانوو به رده دا دپته پپش، که ئه وانپش برپیتن له مولکیهت (خاوه ندریتی یه که کان) و سیستمی کۆکردنه وهی باج و له هه ریمی کوردستان. له به شی حه وته می ئه م زنجیره هه لسه نگاندنه دا هه لوه سه ته له سه ر کپشهکانی ئپستا و داهاوووی مولکیهت و سیستمی کۆکردنه وهی باج وه رگرتن ده که ین.

به پپی یاسای وهبه رهینان، پرۆژهکانی وهبه رهینان و له نیویاندا پرۆژهکانی نپشته جپبوون به ناوی وهبه رهین ده کرپن یاخود له وانه شه به مولکیهت زهوی پرۆژه که هه وه به رهینەر خۆی بووبیت و موله تی له وه زاره تی شاره وان و گه شتوگوزار یان وه زاره تی ئاوه اندکردنه وه و نپشته جپکردن وه رگرتپت. واته له هه ردوو ره وشه که دا خاوه ن مولک خاوه نی پرۆژه که یه، هه رچه نده هه ندیک له پرۆژهکان دوا ی ته واو بوونیان وه کاله ت کراوه ته وه و ده کرپت به ناوی کپباره وه.

خاوه ندری و کپشهکانی به ناوکردن له داهاووودا

ئه وهی لپزه دا جپگه ی سه رنجه به ناوکردنی خانوو و شوقه کان له لایه ن کۆمپانیا و نووسینگهکانی خانوو به ره وه یان نووسینگهکانی سه ر به وه به رهینەر ۆمه لیک مه ترسیی هه یه، که له به شی چواره می ئه م زنجیره یه دا، به کورپی ئاماژه مان به جیاوازی و به شیک له مه ترسییهکانی کرا، به لام ئه وهی لپزه دا ئاماژه ی بۆ ده که ین مه ترسییه کی گه وره تره، ئه وپش بۆ نموونه ئه گه ر خانوو یه ک یان شوقه یه ک به ناو کپباره وه بگریت، ئه وا به ته نیا له لایه ن کۆمپانیا و نووسینگهکانی خانوو به ره ده بیت، به تایبهت له پرۆژهکانی نپشته جپبووندا، که ئه مهش واتای ئه وه ده دات که له ئه گه ری مایه بوو جپبوون یاخود داخستنی کۆمپانیاکاندا مه له فی به ناوکردنی ئه و مولکه له دامه زراوه فه رمییهکانی ده ولته دا تۆمار نه کراوه و، هپشتا به ناوی وهبه رهینەر وه یه و نه گۆر دراوه ته سه ر ناوی ئه و کپبارانه ی یه که کان یان کپروه. ئه مهش مه ترسییه کی جیدیه له ئپستا و داهاووودا، هه ربۆیه ش ئه وانیه یه کهکانی فلۆریا ستی و پرۆژهکانی دیکه یان کپروه دوا ی چه ند سالیک له ماوه ی یاسایی کاتی ته واوکردنی پرۆژهکان ناتوان هپج سکا لایه ک تۆمار بکه ن و مافه کان یان وه برگه نه وه.

بابه تیکی دیکه ی خاوه ندری له م پرۆژه به دا برپتیه له تۆمار نه کردنی مولکهکان و وه رگرتنی بری پاره یه ک له لایه ن وهبه رهینەر و کۆمپانیاکانی عه قاراته وه له کاتی کپین و فرۆشتندا که له هه ردوو لایه ن وه رده گرییت، به تایبه تپش له پارپزگای سلپمانی، هه روه ها ئه م بره پاره ش دیار نییه له جیاتی تا پۆ کردن یاخود ته نیا به ناوکردن له نیو فایلی کۆمپانیاکاندا که بره که شی له پرۆژه یه که وه بۆ پرۆژه یه کی دیکه جیاوازه، ئه وهی لپزه دا جپگه ی سه رنجه، ئه گه ر له داهاووودا دامه زراوه ی حوکمهت به ناوکردنی خانوو پرۆژهکان بکات، ده بیت کپبار دووباره پاره ی به ناوکردن بدات یاخود ئه و بره ی دراوه به کۆمپانیا و خاوه ن عه قاراتهکان له کاتی کپین و فرۆشتندا ئه ژمار ده کرپت، چونکه ئه و به ناوکردنه ی ئپستا ته نیا له لایه ن کۆمپانیای وهبه رهینەر وه یه و له ده ره وه ی فه رمانگهکانی تا پۆیه.

کۆکردنه وهی باج و پرۆژهکانی نپشته جپبوون

خالیکی دیکه گرنگ بابته ی کۆکردنه وهی باجه. بۆ نموونه ئه گه ر ده ولته مندیک چه ند خانوو ی له ده ره وهی پرۆژهکان هه بیت، ئه وا سه رجه میان له 12 مانگی کرپ، یه ک کرپیان بۆ ده ولت ده گه رپتته وه، به لام ئه گه ر هه مان که س له پرۆژهکانی نپشته جپبوون چه ند خانوو یه کی هه بیت، ئه وا هپج کرپیه کی له کرپی سالانه بۆ ده ولت ناگه رپنپتته وه و ده توانپت چه ند تاوه رپک به کرپ بدات، چونکه له فه رمانگهکانی حوکمهتا یه کهکان به ناوی وهبه رهینەر وه یه کهکان! خاوه نی ئپستای یه کهکان!

ههروهه، ئەم كيشهيهي خاوهنداري و بهناوكردنهي خانوو و شوقه كيشه بۆ كۆكردنهوه باج له لايهن فهريمانگه حكوميههكانيش دروستدهكات. به پى دوايىن بريارى حكومهت ههريمي كوردستان له باره ي باجهوه، له خالى پىنج ناماژه بهوه كراوه كه "حكومهت ههريمي كوردستان ههريهكه له وهزارهتەكانى دارايى و ئابوورى / بهرپوه بهرايه تى گشتى باجهكان و خانووبهري ميري و بازرگاني و پيشه سازي له گه له دهستهي وه بهرهيان راده سيپرئيت بۆ ههلسهنگاندى نهو پرۆژانه كه له ههريمي كوردستان مۆلهتى كار كردن و وه بهرهيانيان ههيه، به پى ياسا و رينمايه بهرگارهكان ليخوشبوونى گومرگى و باج دهيانگرتهوه و له هه مان كاتدا سوودمهندن له ريكارهكانى پاراستنى بهرهمى ناوخويى، بهمه بهستى ديارى كردنى ميكانيزمى گونجاو به له بهرچاوگرتهى بارودوخى دارايى ههريمي كوردستان بۆ له ئهستوگرتهى به شىك له پابهنديه داراييهكان بهرامبه بهر به حكومهت "[2]. كه ليره شدا پرسى چۆنیه تى كۆكردنهوه ي باج له كۆمپانيا و نووسينگهكانى خانووبهريه ديارينه كراوه و به شيوه ي خهملاندن، كه هه رچهنده هه ندىك له كۆمپانياكان وهك كۆمپانياي گهوره باجدهر تۆماركراون، به ئام ناتوانرئيت به شيوه يهكي بهكسان و بهرچاو كردنى داها تى سالانه و چالاكويهكانى كۆمپانياكان باج وهريگرئيت و كۆبكرئتهوه.

ههروهه روويهكى ديكه ي كيشهكان بريتيه له وه ي هه ندىك له تاوه رى باله خانه كانى نيشته جيپوون، له كاتى دهستكردن به جيپه جيكردى پرۆژهكه، سه رمايه دارىك به قيس ت ده بكړئته وه، به ئام له بازاردا هه ندىكيان به كاش ده فرۆشئته وه، له وانه شه له داها تودا ئه مه ش كيشه يهكى ديكه ي خاوهندارى بيت، چونكه يه كه كه هيشتا پاره ي له سه ر ماوه، له كاتى كدا كړيار هه موو پاره ي خو ي داوه، هه ربويه ش ئه گه ر له ئيستا وه حكومه ت سه ر په رشتياري نه كات و ميكانيزمى گونجاو دانه مه زرينئيت، كيشه كان زووتر ده رده كه ون، چونكه به له ناوچوونى كۆمپانيايهك لايهنى فهرمى له نيوان كړيار و فرۆشيار ون ده بيت.

ئهنجام

له كۆتايىدا كيشه كانى مۆلكيه ت و به ناوكردنى تۆمارى خانووبهريه و فراوانبوونى ئەم سىكته ره پيوستى به ريكخستنه وه و پىداچوونه وه و به سننه وه ي به داتا به يسيكى نيشتمانى له لايهن حكومه ته وه هه يه، كه كاتى دهستكردن به پرۆژه كه وه تاوه كو تۆماركردنى يه كه كانى نيشته جيپوون و تۆمارى كرين و فرۆشتن له نووسينگه و كۆمپانياكانى خانووبهريه وه له خو بگرئيت. له م ريكه شه وه كيشه ي به ناوكردن و وه رگرتهى باج له كۆمپانياكانى خانووبهريه و وه بهرهيانه رانى نيو سىكته ره ي خانووبهريه به شيوه يهكى هاوچه رخ چاره سه ر ده كړئيت. ده توانرئيت توپرئينه وه ي به سوود له سه ر ئاراسته ي بازارى ئەم كه رته بهكوپته ده ست حكومه ت و بتوانرئيت ئاراسته ي بازار به قازانجى گشتى هاو نيشتمانيان و كه مكر دنه وه ي كيشه و گرتنه ياساييه كان له ئيستا و داها توو ديارى بكات.

سه رچاوه كان

[1] [/https://services.gov.krd/so/content](https://services.gov.krd/so/content)

[2] <https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/11012021>